

ЗАСВОЄННЯ ЛІНГВІСТИЧНИХ ПОНЯТЬ УЧНЯМИ ЗНЗ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ СИНТАКСИСУ

Дика Н.М.

Київський університет імені Бориса Грінченка

Огарь Ю.В.

Гуманітарний інститут

Київського університету імені Бориса Грінченка

У статті висвітлюються особливості процесу засвоєння лінгвістичних понять у учнів загальноосвітніх навчальних закладів під час вивчення синтаксису. Здійснено комплексний аналіз етапів формування лінгвістичних понять. Методичні аспекти проілюстровано різнорівневими завданнями та вправами.

Ключові слова: граматики, синтаксис, лінгвістичне поняття, мовна система, когнітивна методика.

Постановка проблеми. Оволодіння мовою як засобом спілкування, пізнання і впливу – необхідна складова становлення і розвитку духовно багатой, соціально активної особистості, здатної продуктивно і творчо працювати в різноманітних галузях суспільної діяльності.

Сучасний стан розвитку мовної освіти характеризується спрямованістю на формування комунікативної особистості.

Стратегія нового напрямку в навчанні рідної мови, на який орієнтуються освітні стандарти, зазначені у Державній національній програмі «Освіта», (Україна ХХІ століття) полягає у тому, що «школа повинна готувати передусім гуманних, освічених людей, які на належному рівні вміють практично користуватися рідною мовою у найрізноманітніших життєвих ситуаціях» [2, 11].

Ця проблема протягом останнього десятиліття розглядається в різних аспектах – психолінгвістичному, культурологічному, акмеологічному, соціолінгвістичному, функціональному, емотивному, прагматичному, семантики тексту тощо.

Засвоєння учнями ЗНЗ лінгвістичних понять під час вивчення синтаксису – складна психолого-педагогічна проблема. Використавши результати дослідження Д. Богоявленського, Л. Виготського, П. Гальперіна, В. Давидова, М. Жинкіна, С. Жуйкова, Г. Костюка та ін., наголосимо, що рівень розвитку пізнавальних інтересів насамперед залежить від сприймання, яке у школярів ЗНЗ характеризується довольністю, цілеспрямованістю та категорійністю.

Формуючи мовні поняття учнів у ЗНЗ, учитель української мови повинен передбачити посилення практичної спрямованості змісту кожного уроку, зміну концептуальних питань у навчально-виховному процесі, спрямованих на інтелектуальний та комунікативно-компетентнісний розвиток учнів; моделювання навчальних ситуацій, що спонукають до різних видів мовленнєвої діяльності; збільшення питомої ваги завдань, що стосуються вивчення граматики у ЗНЗ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження сутності лінгвістичного поняття як основи граматичної будови мови здійснювали В. Бабайцева, О. Бондарко, Б. Головін, Т. Гоголіна, О. Есперсен, О. Пешковський, А. Рубаєва, Ф. Фортунатов, Ф. Уракова, Л. Щерба та ін. Окремі аспекти вивчення мовних понять розробляли вчені-методисти О. Біляєв, В. Мельничайко, С. Караман, М. Львов, М. Пентилок, С. Омельчук, К. Плиско та ін., праці яких висвітлюють систему сучасних концепцій на процес формування лінгвістичної термінології в учнів ЗНЗ та профільної школи.

Мета статті. Метою нашої статті є визначення особливостей засвоєння учнями ЗНЗ лінгвістичних понять під час вивчення синтаксису.

Виклад основного матеріалу. Поняття – складна логічна, гносеологічна категорія. «Це думка, що узагальнено відображає предмети і явища дійсності на основі фіксації їхніх властивостей і відношень» [3, 383]. Поняття є однією з форм мислення, і виступає як засіб пізнання, висування гіпотез і теорій (рис. 1). Мислення може відображатися в різних формах: поняттях, судженнях, умовиводах.

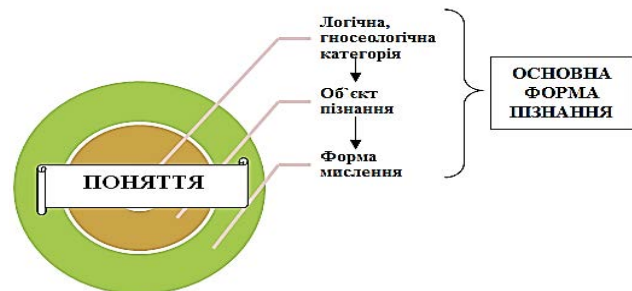

Рис. 1. Поняття як основна форма пізнання

Засвоєння учнями ЗНЗ лінгвістичних понять під час вивчення супроводжується складними внутрішніми процесами, що становлять основний вид розумових дій (рис. 2.).

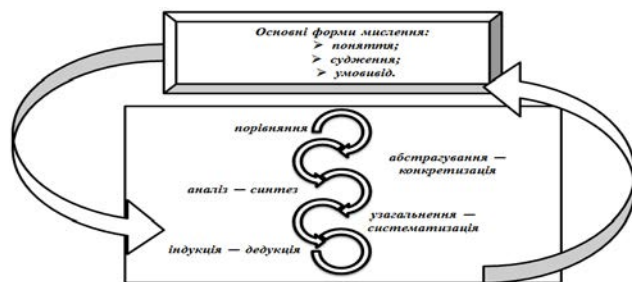

Рис. 2. Розумові операції та основні форми мислення

Кожна з цих операцій виконує свою специфічну функцію в процесі пізнання й знаходиться в постійному зв'язку з іншими розумовими операціями. Однак понятійний тип мислення розвивається одночасно з процесом оволодіння граматику української мови.

В лінгвістичних поняттях узагальнені суттєві ознаки мовних явищ. Отже, процес роботи над засвоєнням поняття насамперед включає аналіз певного мовного матеріалу з метою виділення істотних ознак досліджуваного явища.

Існують різні наукові концепції щодо особливості процесу засвоєння лінгвістичних понять школярами. Заслугове на увагу концепція М. Шардакова, згідно з якою пропонується проводити роботу з формування лінгвістичних понять за такими етапами:

1. Організація спостереження явищ. Учням подається наочне уявлення про явища, при цьому нові поняття подаються в тісному зв'язку з уже відомими. У процесі всієї роботи щодо засвоєння поняття вчитель звертає увагу учнів на загальні, істотні ознаки досліджуваних явищ.

2. Збагачення спостережень. З метою збагачення спостережень учнів організовується спостереження більшої кількості різноманітних явищ, що стосуються досліджуваного поняття. У процесі спостереження учні легко виявляють як загальні істотні ознаки і властивості, зв'язки, так і другорядні індивідуальні ознаки.

3. Виділення загальних і істотних ознак досліджуваних предметів і явищ. Коли знання учнів збагачаються достатньою кількістю спостережень різноманітних ознак і властивостей предметів і явищ, зв'язків і відношень, вони починають виокремлювати загальні істотні ознаки і характеристики. Цей розумовий процес відбувається за допомогою абстрагування та аналізу окремих ознак мовних явищ, порівняння подібних ознак і зв'язків за допомогою синтезу та узагальнення. У результаті такої роботи мислення, школярі з'ясовують загальні та істотні ознаки поняття.

4. Уточнення. Для того, щоб набуті поняття учнями про предмети і явища дійсно були точними і певними, необхідно уточнити їх і, користуючись прийомом порівняння, відрізнити їх від подібних понять. Таке порівняння робить знання учнів про досліджувані явища більш чіткими, і розуміння того чи іншого мовного явища стає доступним.

5. Визначення понять. Після виконаної роботи над формуванням понять рекомендується дати визначення, що таке поняття. Визначення – це вказівка загальних істотних рис, що утворюють зміст поняття, воно має включати всі загальні істотні ознаки поняття. При цьому визначення має бути лаконічним.

6. Вправи з практичного застосування понять і перевірка їх засвоєння. Коли учні вже ознайомилися із загальними суттєвими ознаками поняття, необхідно перевірити, наскільки свідомо вони засвоїли поняття і навчилися оперувати ним.

7. Розширення і поглиблення понять. У процесі подальшого навчання учні глибше знайомляться зі змістом понять і вивчають зв'язки між різними поняттями однієї і тієї ж науки, а потім і різних наук [5, с. 127].

Шлях формування понять, запропонований М. Шардаковим не вичерпує всіх випадків формування понять у процесі навчання, але може бути реалізований при формуванні таких понять, при формуванні яких можлива опора на безпосередній досвід учнів, на наочні зразки і чуттєво сприйняті об'єкти, на реконструйовані уявою уявлення про явища і предмети, на знання, засвоєні раніше, на пропедевтичні наукові уявлення учнів. На наш погляд, для більш ефективного оволодіння поняттями необхідно доповнити шлях формування поняття, запропонований М. Шардаковим, концепцією, яка пропонується В. Давидовим.

На думку В. Давидова [1], формування понять в учнів повинно починатися зі другої форми узагальнення, при цьому послідовність формування понять повинна чітко визначатися побудовою на-

вчальних програм, які мають сприяти руху понять «від абстрактного – до конкретного, від загального до конкретного».

Після демонстрування учням різних мовних явищ, шляхом пошукової роботи, яка спрямована на розпізнання нового лінгвістичного поняття поряд з раніше вивченими (*перший етап роботи над поняттям*) та процесу аналізу мовного матеріалу будуть виділені істотні ознаки досліджуваного поняття (*другий етап роботи над поняттям*), необхідно встановити між ними зв'язок, співвіднести їх між собою, як властивості одного і того ж поняття, ввести термін (*третій етап роботи над поняттям*).

Введення терміна та розкриття його характерних ознак ще не гарантує розуміння поняття учнями. Необхідно, щоб учні вміли точно формулювати визначення поняття і переносити ознаки поняття на новий мовний матеріал, тобто вміли розпізнавати досліджуване поняття і застосовувати знання в мовній практиці. Тому на *четвертому етапі* проводиться робота над точністю формулювання визначення, на *п'ятому* – вправи на розпізнання досліджуваної категорії серед інших; в учнів формуються вміння оперувати поняттям з метою вирішення практичних завдань (для точного вираження думок, правильного оперування лінгвістичним поняттям).

Отже, процес формування лінгвістичних понять, на нашу думку, охоплює п'ять етапів:

– *Перший етап* – демонстрування учням різних мовних явищ, шляхом пошукової роботи, яка спрямована на розпізнання нового лінгвістичного поняття поряд з раніше вивченими.

– *Другий етап* – спостереження та аналіз мовного матеріалу з метою виділення істотних ознак поняття. На даному етапі здійснюється абстрагування від лексичного значення конкретних слів і речень. Учні оволодівають такими розумовими операціями, як аналіз і абстрагування.

– *Третій етап* – порівняння – способом зіставлення і протиставлення виявлених властивостей. Учні опановують операції порівняння і синтезування.

– *Четвертий етап* – абстрагування виявлених властивостей способом закріплення їх у відповідних термінах, усвідомлення формулювання визначення поняття, уточнення сутності ознак і зв'язків між ними.

– *П'ятий етап* – узагальнення поняття шляхом застосування терміна до інших мовних явищ, яким властиві раніше встановлені ознаки.

Керування процесом засвоєння лінгвістичних понять учнями ЗНЗ передбачає вплив на сам процес засвоєння та на загальний підхід до навчального матеріалу, що у них склався, на сформовані інтелектуальні навички та вміння, на логіку мислення. Зрозуміло, що вчитель має правильно організувати навчальну діяльність учнів, повинен бездоганно володіти матеріалом, мати чітке уявлення про лінгвістичне поняття, знати специфічні особливості процесу опанування лінгвістичним поняттям, за яких умов засвоєння може бути результативним.

З урахуванням принципів наступності та перспективності у більшості випадків учні в практичному аспекті ознайомлені з більшістю синтаксичних явищ.

Наприклад, опрацьовуючи тему «*Складений дієслівний присудок*» відповідно до п'яти етапів (зазначених вище), робота може бути спланована так:

• *демонстрування учням різних мовних явищ шляхом пошуково-вибіркової роботи;*

Перший етап

Прочитайте текст. Знайдіть та підкресліть в реченнях граматичні основи. З'ясуйте, у яких реченнях уживається простий присудок, а в яких – складений.

Падає-спадає листя. Падає листя пожовкле на твою голову, на руки. В прозоро-блакитному, ніжно-холодному сонячному повітрі жовто-золоті сльози жалю за минулим. ... Буває падають нечутні і тануть як замираючий лебединий сміх лоскотною тихою тугою радісного небуття.

Осінь – то вогневий птах, що, майнувши золото-пломінним крилом, воліє спопеліти доценту. Шалений танок різнобарвної краси, що нижче в бурштинове намисто гаї і садки (за Г. Михайличенком).

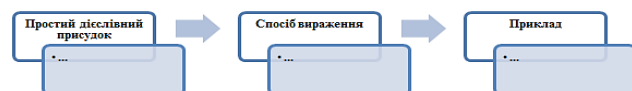
- спостереження учнів над цими мовними явищами з метою встановлення їх прикметних ознак, властивостей, взаємозв'язків на основі колективного опрацювання опорної схеми;

Другий етап

Розгляньте схему. З'ясуйте, яку будову має складений дієслівний присудок, чим він відрізняється від простого дієслівного.

Складіть власну схему «Способи вираження простих дієслівних присудків», користуючись алгоритмом.

- порівняння – способом зіставлення і протиставлення виявлених властивостей шляхом творчої трансформації;

Третій етап

Замініть прості присудки складеними дієслівними. Дослідіть на основі попередньо розглянутих схем, з яких частин складаються ці присудки. Трансформовані речення запишіть, виділіть в них присудки.

Основні правила поведінки за столом

Покладіть серветку собі на коліна через деякий час після того, як ви розмістилися за столом. Не піднімайте високо над тарілкою ніж та виделку, не жестикулюйте ними. Завжди передавайте страву зліва направо – проти руху часової стрілки. Тримайте чашку з кавою/чаєм за вушко; не обхоплюйте чашку обома руками. Не дуйте на суп, каву, чай, якщо вони занадто гарячі. Почекайте, поки їх температура стане для вас прийнятною. Не вмочуйте у чашку з кавою/чаєм печиво, тістечка тощо. Не загромождайте стіл своїми окулярами, гаманцем та телефоном. Складіть усі

ці речі у портфель, папку або сумку і поставте під стіл або за можливості покладіть на сусідній стілець чи поруч із собою (За Н. Тимошенко).

Поміркуйте! Якого відтінку значення вносить допоміжне дієслово складеного дієслівного присудка в речення?

Підготуйте невеличке повідомлення «Тарілки, фужери, серветки, прибори: де, коли, як?», використовуючи складені дієслівні присудки.

- абстрагування виявлених властивостей способом закріплення їх у відповідних термінах, застосовуючи творче конструювання;

Четвертий етап

Складіть невеличкий твір-пораду на тему «На перерві в ідальні» так, щоб подані сполучення слів виступали в ролі складених дієслівних присудків.

Хочу сказати, намагався зауважити, почав використовувати, можуть виконувати, повинні уникати.

- узагальнення поняття шляхом застосування терміна до інших мовних явищ, яким властиві раніше встановлені ознаки – лінгвістична творча робота «Поклик пера».

П'ятий етап

Розгляньте картину. Відкладіть її подальше. Не замислюючись, опишіть в 5–7 реченнях чи дотримуються діти правил етикету, використовуючи складені дієслівні присудки. Схарактеризуйте способи вираження присудків (простих/складених), скориставшись схемою, розглянутою на початку уроку.

Висновки. Робота над поняттям, як зазначалося вище, передбачає аналіз мовного матеріалу і встановлення істотних ознак поняття. Спираючись на численні дослідження з психології та методики навчання української мови, результативність аналітичної діяльності учнів зростає, якщо школярі самі складають (або підбирають) вихідний мовний матеріал, виконуючи під керівництвом вчителя певні завдання.

Отже, загальноосвітня школа покликана дати учням лінгвістичні основи знань, сприяти свідомому засвоєнню лінгвістичної термінології та навчити користуватися здобутими знаннями під час практичної діяльності. Саме цим зумовлена потреба активізуватися та впровадити в навчальний процес систему завдань і вправ, характер яких вимагає від учнів активного оперування ознаками поняття, націлює їх на розуміння ролі досліджуваних категорій в мовній системі.

Список літератури:

1. Давыдов В. В. Вопросы психологии учебной деятельности младших школьников / В. В. Давыдов. – М: Изд-во АПН РСФСР, 1962. – 287 с.
2. Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття). К., 1994. – 60 с.
3. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – М.: Сов. энциклопедия, 1990. – 683 с.
4. Практикум з методики навчання української мови / Колектив авторів за ред. М. І. Пентиліук, С. О. Караман, О. В. Караман, О. М. Горошкіна, А. В. Нікітіна, Т. Г. Окунович, З. П. Бакум, Н. М. Дика та ін. – К.: Ленвіт, 2003. – 302 с.
5. Шардаков М. Н. Мышление школьника / М. Н. Шардаков. – М.: Учпедгиз, 1963. – 254 с.

Дикая Н.М., Огарь Ю.В.

Киевский университет имени Бориса Гринченко

УСВОЕНИЕ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ПОНЯТИЙ УЧЕНИКАМИ ОБШ ПРИ ИЗУЧЕНИИ СИНТАКСИСА

Аннотация

В статье рассматриваются особенности процесса усвоения лингвистических понятий в учащихся ОБШ при изучении синтаксиса. Осуществлён комплексный анализ этапов формирования лингвистических понятий. Методические аспекты проиллюстрировано разноуровневыми заданиями и упражнениями.

Ключевые слова: грамматика, синтаксис, лингвистическое понятие, языковая система, когнитивная методика.

Dyka N.M., Ohar J.V.

Kyiv University named after Borys Grinchenko

LEARNING LINGUISTIC CONCEPTS STUDENTS OF SECONDARY SCHOOLS IN THE STUDY OF SYNTAX

Summary

The article discusses the features of the process of assimilation of linguistic concepts in the students of secondary schools in the study of syntax. Implemented a comprehensive analysis of the stages of formation of linguistic concepts. Methodological aspects of different levels illustrated tasks and exercises.

Keywords: grammar, syntax, linguistic concepts, language system, cognitive methods.

УДК 378

ВІДСТОЮВАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ПРАВ СОФІЄЮ РУСОВОЮ

Жидкова Н.М.

Менська районна гімназія

Проаналізовано відстоювання національних прав українців Софією Русовою. Визначено фактори, що впливали на формування поглядів діячки. Розкрито засоби та результати боротьби за національні права українців.

Ключові слова: національні права українців, діяльність Софії Русової, засоби боротьби за права українців, громадська та культурно-просвітницька діяльність у кінці XIX-початку XX ст.

Сьогодні чимало українців працюють над розробленням національної ідеї, що полягає в об'єднанні нації навколо спільної мети, спрямованої на розвиток державності. Складовою національної ідеї є права українців на існування національної державної мови, культури, освіти, власної свідомості, історії, традицій, єдиної помісної церкви тощо.

Витоки боротьби за національні права українців сягають другої половини XIX-початку XX ст., коли царська Росія вела великодержавну політику, а Австро-Угорщина, йдучи на поступки полякам, обмежувала права українців. Таким чином, українці двох імперій становили одну з національних меншин, позбавлену національних прав. Така політика зумовила виникнення руху за культурні та національні права українців. У цьому процесі важливо було починати з формування національної свідомості народу, національного виховання моло-

ді, відстоювання права на освіту на національних засадах. Виконати це завдання могла нова генерація, вихована на любові до українського народу.

Межа XIX-початку XX ст. сприяла появі нової інтелігенції, яка виходила за рамки культурницької діяльності й долучалася до політичного руху. Серед громадських діячів кінця XIX – початку XX ст. захоплює своєю активністю, різноманітністю та широтою діяльності в різних кутках України Софія Федорівна Русова.

Софія Русова – це педагог, науково-культурна діячка, публіцист, член громадських об'єднань, захисниця прав національних меншин. В той час її ім'я було відоме в багатьох містах українських земель (Київ, Чернігів, Кам'янець-Подільський, Полтава, Одеса, Херсон, Львів) та поза їх межами (Росія, Чехія, Австрія) і насамперед невпинною боротьбою за права українців на власну систе-